

XORAZMSHOHLAR DAVLATI: SHARQ SIVILIZATSIYASINING YUKSAK BOSQICHI VA TARIXIY SABOQLARI

Mamajonov Soyibjon Halilovich

Farg'ona Davlat Universiteti Harbiy ta'lim fakulteti maxsus tayyorgarlik sikli dotsenti

Mihmonaliyev Hakimjon Nishonali o'g'li

Farg'ona Davlat Universiteti Harbiy ta'lim fakulteti kursanti

Abdurahmonov Husniddin Furqatjon o'g'li

Farg'ona Davlat Universiteti Harbiy ta'lim fakulteti kursanti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazmshohlar davlati tarixi, uning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va harbiy rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada Xorazmshohlar sulolasining Movarounnahr va Yaqin Sharq tarixidagi o'rni, davlat boshqaruvi tizimi, xalqaro diplomatik aloqalari hamda madaniyat va ilm-fanga qo'shgan hissasi yoritilgan. Shuningdek, buyuk olimlarning ilmiy fikrlari asosida bu davrning tarixiy saboqlari va zamonaviy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar, Anushteginlar sulolasi, Muhammad Xorazmshoh, Alovuddin Tekish, Jaloliddin Manguberdi, Movarounnahr, davlat boshqaruvi, madaniyat, harbiy san'at, tarixiy meros.

Kirish: Markaziy Osiyo xalqlari tarixida Xorazmshohlar davlati o'zining siyosiy qudrati, ilm-fan va madaniyatdagi yuksak yutuqlari bilan alohida o'rin egallaydi. IX–XIII asrlar oralig'ida shakllangan bu davlat Sharq dunyosidagi eng taraqqiy etgan markazlardan biri sifatida tan olingan.

Buyuk rus sharqshunosi V. V. Bartold shunday yozadi: "Xorazmshohlar davlati musulmon Sharqidagi eng ilg'or siyosiy va iqtisodiy markazlardan biri bo'lgan, ularning boshqaruv tizimi o'z davrining eng mukammal namunasidir." Xorazmshohlar davlati nafaqat siyosiy, balki ilmiy va madaniy yuksalishning ham ramzi bo'ldi. Bu davrda iqtisodiy aloqalar kengaydi, hunarmandchilik, savdo, harbiy san'at va adabiyot rivojlandi.

1. Xorazmshohlar davlatining shakllanishi: Xorazmshohlar sulolasi asoschisi Anushtegin G'arib Saljuqiylar imperiyasida xizmat qilgan sadoqatli amaldor bo'lgan. Uning o'g'li Qutbiddin Muhammad, keyinchalik nabirasi Atsiz Xorazmshoh (1127–1156) Xorazmni siyosiy jihatdan mustaqil davlat sifatida shakllantira oldilar. Atsiz o'z davrida iqtisodiy islohotlar o'tkazib, soliq tizimini takomillashtirdi, qo'shinlarni zamonaviy qurollar bilan ta'minladi. Xorazm mustaqil tashqi siyosat yuritishni boshladi, Eron va Movarounnahr bilan diplomatik aloqalar yo'lga qo'yildi.

Tarixchi George Lane fikricha: “Atsiz davrida Xorazm nafaqat mustaqil davlatga aylandi, balki xalqaro siyosat maydonida muhim o‘rin egallay boshladi.”

2. Alovuddin Tekish davrida davlat qudratining yuksalishi: Xorazmshohlar tarixida Alovuddin Tekish (1172–1200) nomi yuksak hurmat bilan tilga olinadi. U markazlashgan boshqaruv tizimini kuchaytirib, soliqqa tortish, savdo va harbiy islohotlar olib bordi. Uning davrida Xorazmshohlar davlati hududi Eron, Xuroson, Movarounnahr va Kaspiy dengizi sohillarigacha kengaydi. Tekish kuchli diplomatik siyosat yuritib, G‘arb va Sharq davlatlari bilan ittifoq aloqalarini o‘rnatdi. Turk tarixchisi Zeki Velidi Togan bu davrni “Markaziy Osiyoning siyosiy uyg‘onish bosqichi” deb ataydi. Aynan Tekish davrida Xorazm dunyo miqyosida mustaqil siyosiy markaz sifatida e‘tirof etildi.

3. Muhammad Xorazmshoh davrida davlat qudratining cho‘qqisi: Alovuddin Tekishning o‘g‘li Muhammad Xorazmshoh (1200–1220) davrida davlat eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. U o‘zini “Islom olamining sultoni” deb e‘lon qilib, o‘z hududini G‘arbda Kaspiy dengizidan Sharqda Hind daryosigacha kengaytirdi. Ammo siyosiy tajribasizlik va haddan ziyod g‘urur mo‘g‘ullar bilan to‘qnashuvda og‘ir oqibatlariga olib keldi. Rashid ad-Din o‘zining “Jome‘ ut-tavorix” asarida shunday yozgan: “Agar Xorazmshoh lashkarini birlikda saqlaganida edi, Chingizxon yurishlari bu darajada vayronkor bo‘lmas edi.” Bu davrda iqtisodiyot va ilm-fan yuksaldi. Xorazmshoh poytaxt Urganchda ilm markazlari, madrasalar va saroy kutubxonalarini tashkil etgan.

4. Jaloliddin Manguberdi – millat g‘ururi: Muhammad Xorazmshoh vafotidan so‘ng uning o‘g‘li Jaloliddin Manguberdi (1220–1231) taxtga chiqdi. U mo‘g‘ullarga qarshi olib borgan jasoratli kurashi bilan tarixda millat qahramoni sifatida qoldi. Jaloliddin Hindistonga chekinib, u yerdan yana Chingizxon qo‘shinlariga qarshi kurashni davom ettirdi. Uning jangovar iste‘dodi va vatanparvarligi ko‘plab tarixchilar tomonidan e‘tirof etilgan.

Alouddin Juvayniy yozgan: “Jaloliddin Manguberdi jang maydonida shunday mardlik ko‘rsatdiki, hatto dushmanlar ham uning jasoratini e‘tirof etdilar.” Jaloliddinning faoliyati xalq birligini, vatan himoyasini va milliy g‘ururni timsol etgan.

5. Xorazmshohlar davrining madaniy va ilmiy yuksalishi: Xorazmshohlar davrida madaniyat, san‘at va ilm-fan yuksak darajada rivojlandi. Urganch, Buxoro, Marv va Xiva shaharlari Sharqning ilm markazlariga aylangan edi. Bu davrda Abu Rayhon Beruniy, Zamakhshariy, Najmiddin Kubro, Ahmad Yugnaki, Shamsiddin Keshiy kabi buyuk allomalar yashab ijod qildilar. Davlat kutubxonalari, madrasalar, masjidlar va karvonsaroylar qurildi. Xorazmshohlar ilm-fan va san‘atni qo‘llab-quvvatlagan, saroyda olimlar va shoirlar homiylik bilan e‘zozlangan. Bu esa ilmiy tafakkur va diniy bag‘rikenglik muhitini yaratgan.

6. Xorazmshohlar davrining saboqlari va bugungi ahamiyati: Xorazmshohlar davlati tarixdan saboq sifatida milliy mustaqillik, birlik va ilm-fan rivojining naqadar

muhimligini ko'rsatadi. Ularning davlat siyosatidagi adolat, jasorat va vatanparvarlik tamoyillari bugungi O'zbekiston yoshlariga ibratdir.

Ahmad Donish shunday degan edi: "O'tmishdagi buyuk saltanatlarning qudrati – ularning ilmga, adolatga va millatga sadoqatidadir." Shunday qilib, Xorazmshohlar davrining merosi millatimiz tarixiy o'zligini, ma'naviy kuchini va davlat tuzish tajribasini aks ettiradi.

Xulosa: Xorazmshohlar davlati o'z davrida siyosiy, madaniy va iqtisodiy jihatdan eng qudratli davlatlardan biri bo'lgan. Ularning harbiy kuchi, ilm-fanga e'tibori va adolatli boshqaruvi butun Sharqda ibrat bo'lib xizmat qilgan. Bu davrning eng muhim saboqlari – mustaqillikni saqlash, birlikni mustahkamlash va ilm-fanga e'tibor berishdir. Xorazmshohlar merosi bugun ham yosh avlodni vatanparvarlik, mardlik va sadoqat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bartold, V. V. – Turkiston v epoxu mongolskogo nashestviya, Moskva, 1963.
2. Rashid ad-Din – Jome' ut-tavorix, Tehron nashri, 1988.
3. Juvayniy, Alouddin – Tarixi Jahongusha, Tehron, 1958.
4. Togan, Zeki Velidi – Umumi Turk Tarixi, Istanbul, 1948.
5. Donish, Ahmad – Navodir ul-vaqoe, Toshkent, 1991.
6. Lane, George – The Seljuqs and the Khwarazm Shahs, Cambridge University Press, 2011.
7. Xorazm tarixi. – Toshkent: Fan, 1996.
8. Karimov, I. A. – Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, Toshkent, 2008.
9. Alimov, R. – Markaziy Osiyo tarixi va sivilizatsiyasi, Toshkent, 2017.
10. Habibullaev, B. – O'zbek davlatchiligi tarixi, Toshkent, 2020.